

LJUBLJANSKI PROTINEMŠKI ODMEVI TURNARSKIH DOGODKOV

VLADO VALENCIC

I.

Poraz Avstrije v avstrijsko-pruski vojni leta 1866 je ponovno postavil na dnevni red vprašanje ustavne ureditve habsburške monarhije. Z ustavnimi vprašanji združeni narodni in politični boji so močno razgibali politično življenje med Slovenci. Slovenska narodna zavest se je okrepila, kar se je leta 1867 pokazalo v uspehih pri deželnozborskih volitvah. Spodnja Štajerska je prvič izvolila v slovenskih kmečkih okrajih same slovenske kandidate, na Goriškem so Slovenci število svojih poslancev podvojili, celo na Koroškem so dobili slovenski kandidati znatno število glasov, v Velikovcu in Beljaku le nekaj manj kot nemški kandidati. Najbolj so pa uspele volitve na Kranjskem, v kmečkih volilnih okrajih in v mestih in trgih so prodrli sami Slovenci.¹

Kranjski deželni zbor je bil sicer kmalu razpuščen, ker je izražal pomisleke glede pristojnosti državnega zbora za sklepanje o ustavnih spremembah, ki jih je vlada pripravljala. Toda tudi pri novih volitvah nekaj tednov pozneje so se Slovenci kljub hudemu vladnemu pritisku dobro odrezali; Nemci so jim odvzeli le Kočevje in zastopstvo Ljubljane.² Te zaporedne volitve so Slovence zlasti v Ljubljani krepko razgibale, poživila se je narodna zavest in razširilo se je protinemško razpoloženje.

Razpust deželnega zbora in ponovne volitve pod pritiskom vlade so zbujale ljudsko nevoljo, ki si je iskala duška tudi navzven. Na dan volitev v Ljubljani, 27. marca 1867, je deželni predsednik obvestil župana dr. Costo, da je zaupno izvedel o pripravah za bučne demonstracije na Novem trgu zaradi izida volitev. Pripravljajo jih nekateri rogovileži, katerim se bo pridružila vsake vrste sodrga. Pozval je župana, ki je bil šef lokalne policije, naj ukrene potrebno, da se prepreči vsako motenje miru in demonstriranje. Zaupne informacije deželnega predsednika so brez dvoma pretiravale, poročilo mestne policije ve povedati le o dveh aretacijah zaradi kaljenja nočnega miru v Gosposki ulici; gruča mladih ljudi, ki je ta dva motivca miru spremljala, se je na poziv stražnikov mirno razšla. Pač pa so neznanci v isti noči vrgli dva kamna in razbili okna hiše v Prečni ulici 6 pri stanovanju Karla Dežmana, po rodu sicer Slovenca, toda enega izmed tedaj zagrizenih političnih voditeljev kranjskih Nemcev.³

Močneje so bili duhovi razburjeni ob volitvah v ljubljanski mestni svet konec maja. Bile so v znaku naraščajoče nemške agresivnosti, ki je od ponovnih deželnozborskih volitev sistematično delovala proti Slovencem. Z močno agitacijo in organizacijo so si Nemci priborili zmago v prvem in drugem volilnem razredu in dobili v občinskem svetu 13 od skupno 30 članov.⁴ To je dalo priložnost za slovenske demonstracije. Pred hišo deželnega poslanca in občinskega svetnika Karla Dežmana se je zbrala množica in mu priredila mačjo godbo ter metala kamne proti oknom, ki pa so bili zaščiteni z žaluzijami. Potem je množica odšla pred hišo posestnika in mizarja Hansla, propadlega nemškega kandidata v tretjem volilnem razredu, ki je stanoval v Kolodvorski ulici, in mu pobila okna. Deželni predsednik je te demonstracije, ki so bile — tudi sam jih je tako opisal — po svojem obsegu in učinku precej nepomembne, označil kot hude nemire, pri katerih sta bila ogrožena in prizadeta osebna varnost in premoženje častivrednih meščanov. Zahteval je, naj magistrat ugotovi in javi imena razgrajačev. Demonstracije pred Dežmanovim stanovanjem so se še ponovile.⁵ Že ob teh izbruhih nevolje je bilo od Nemcev slišati očitke, da mestna policija ni dovolj vestna pri opravljanju svojih nalog.

Nedolžne demonstracije proti Dežmanu so vznemirile tudi dunajsko vlado, ko je o njih izvedela iz »Laibacher Zeitung«. List se ni omejil na poročilo o dogodku, temveč je tudi trdil, da so pri teh zločinskih atentatih na nočni mir in varnost organi komunalne policije popolnoma pasivni, zato se nad tem zgraža vse dobromisleče bivanstvo. Policijski oddelek ministrskega predsedstva je v dopisu na deželno vlado izrazil upanje, da so bili napravljeni koraki za ugotovitev krivcev in njihovo kaznovanje. Deželnemu predsedniku je tudi naročil, naj z odločnostjo ukrene potrebno, da se taki izgredi ne bi ponavljali. Mestnemu županu, ki vodi lokalno varnostno policijo, naj da primerna navodila. Deželni predsednik je v svojem odgovoru zagotavljal ministrsko predsedstvo, da je poskrbel za potrebne ukrepe. Za kaznovanje krivcev — menil je, da so bile pri teh dogodkih udeležene približno štiri osebe — je pooblastil okrajni urad Ljubljana okolica. Osebno je opozoril župana, da bi ponovitev izgredov moral pripisati pomanjkljivemu izvajanju varnostne policije, ki je v takem primeru ne bo več mogoče prepustiti mestu,

LJUBLJANSKI PROTINEMŠKI ODMEVI TURNARSKIH DOGODKOV

VLADO VALENCIĆ

I.

Poraz Avstrije v avstrijsko-pruski vojni leta 1866 je ponovno postavil na dnevni red vprašanje ustavne ureditve habsburške monarhije. Z ustavnimi vprašanji združeni narodni in politični boji so močno razgibali politično življenje med Slovenci. Slovenska narodna zavest se je okrepila, kar se je leta 1867 pokazalo v uspehih pri deželnozborskih volitvah. Spodnja Štajerska je prvič izvolila v slovenskih kmečkih okrajih same slovenske kandidate, na Goriškem so Slovenci število svojih poslancev podvojili, celo na Koroškem so dobili slovenski kandidati znatno število glasov, v Velikovcu in Beljaku le nekaj manj kot nemški kandidati. Najbolj so pa uspele volitve na Kranjskem, v kmečkih volilnih okrajih in v mestih in trgih so prodrli sami Slovenci.¹

Kranjski deželni zbor je bil sicer kmalu razpuščen, ker je izražal pomisleke glede pristojnosti državnega zbora za sklepanje o ustavnih spremembah, ki jih je vlada pripravljala. Toda tudi pri novih volitvah nekaj tednov pozneje so se Slovenci kljub hudemu vladnemu pritisku dobro odrezali; Nemci so jim odvzeli le Kočevje in zastopstvo Ljubljane.² Te zaporedne volitve so Slovence zlasti v Ljubljani krepko razgibale, poživila se je narodna zavest in razširilo se je protinemško razpoloženje.

Razpust deželnega zbora in ponovne volitve pod pritiskom vlade so zbujele ljudsko nevoljo, ki si je iskala duška tudi navzven. Na dan volitev v Ljubljani, 27. marca 1867, je deželni predsednik obvestil župana dr. Costo, da je zaupno izvedel o pripravah za bučne demonstracije na Novem trgu zaradi izida volitev. Pripravljajo jih nekateri rogovileži, katerim se bo pridružila vsake vrste sodrga. Pozval je župana, ki je bil šef lokalne policije, naj ukrene potrebno, da se prepreči vsako motenje miru in demonstriranje. Zaupne informacije deželnega predsednika so brez dvoma pretiravale, poročilo mestne policije ve povedati le o dveh aretacijah zaradi kaljenja nočnega miru v Gosposki ulici; gruča mladih ljudi, ki je ta dva motivca miru spremljala, se je na poziv stražnikov mirno razšla. Pač pa so neznanci v isti noči vrgli dva kamna in razbili okna hiše v Prečni ulici 6 pri stanovanju Karla Dežmana, po rodu sicer Slovenca, toda enega izmed tedaj zagrizenih političnih voditeljev kranjskih Nemcev.³

Močnejše so bili duhovi razburjeni ob volitvah v ljubljanski mestni svet konec maja. Bile so v znaku naraščajoče nemške agresivnosti, ki je od ponovnih deželnozborskih volitev sistematično delovala proti Slovincem. Z močno agitacijo in organizacijo so si Nemci priborili zmago v prvem in drugem volilnem razredu in dobili v občinskem svetu 13 od skupno 30 članov.⁴ To je dalo priložnost za slovenske demonstracije. Pred hišo deželnega poslanca in občinskega svetnika Karla Dežmana se je zbrala množica in mu priredila mačjo godbo ter metala kamne proti oknom, ki pa so bili zaščiteni z žaluzijami. Potem je množica odšla pred hišo posestnika in mizarja Hansla, propadlega nemškega kandidata v tretjem volilnem razredu, ki je stanoval v Kolodvorski ulici, in mu pobila okna. Deželni predsednik je te demonstracije, ki so bile — tudi sam jih je tako opisal — po svojem obsegu in učinku precej nepomembne, označil kot hude nemire, pri katerih sta bila ogrožena in prizadeta osebna varnost in premoženje častivrednih meščanov. Zahteval je, naj magistrat ugotovi in javi imena razgrajačev. Demonstracije pred Dežmanovim stanovanjem so se še ponovile.⁵ Ze ob teh izbruhih nevolje je bilo od Nemcev slišati očitke, da mestna policija ni dovolj vestna pri opravljanju svojih nalog.

Nedolžne demonstracije proti Dežmanu so vznemirile tudi dunajsko vlado, ko je o njih izvedela iz »Laibacher Zeitung«. List se ni omejil na poročilo o dogodku, temveč je tudi trdil, da so pri teh zločinskih atentatih na nočni mir in varnost organi komunalne policije popolnoma pasivni, zato se nad tem zgraža vse dobromisleče prebivavstvo. Policijski oddelek ministrskega predsedstva je v dopisu na deželno vlado izrazil upanje, da so bili napravljeni koraki za ugotovitev krivcev in njihovo kaznovanje. Deželnemu predsedniku je tudi naročil, naj z odločnostjo ukrene potrebno, da se taki izgredi ne bi ponavljali. Mestnemu županu, ki vodi lokalno varnostno policijo, naj da primerna navodila. Deželni predsednik je v svojem odgovoru zagotavljal ministrsko predsedstvo, da je poskrbel za potrebne ukrepe. Za kaznovanje krivcev — menil je, da so bile pri teh dogodkih udeležene približno štiri osebe — je pooblastil okrajni urad Ljubljana okolica. Osebo je opozoril župana, da bi ponovitev izgrediv moral pripisati pomanjkljivemu izvajanju varnostne policije, ki je v takem primeru ne bo več mogoče prepustiti mestu,

temveč jo bo treba poveriti drugemu organu. Trenutno ni bilo razloga, da bi imel pasivno zadržanje policije za dokazano. Časopisno poročilo je v tem pogledu le izraz strankarske psihoze, povzročene po volilni borbi.⁶

Bojazen, da si ne bi razpoloženje prebivavstva poiskalo odločnejše izraze, kaže tudi opozorilo deželnega predsednika županu, naj poskrbi, da ne bo kršen red in mir ob obisku okrog 300 Hrvatov, ko so se 9. junija 1867 ustavili v Ljubljani na poti v Postojno k jamski veselici. Na programu je bilo skupno kosilo in večerja v čitalniški restavraciji ter beseda in umetni ogenj na čitalniškem vrtu, kar je bila lepa priložnost za govore in petje, pri katerih je narodno navdušenje moglo prikipeti preko mere, ki jo je vlada imela še za dopustno.⁷

Večje politične in druge posledice za prizadete so imeli šele incidenti med člani »Južnega Sokola« in ljubljanskega telovadnega društva, katerega člani so bili Nemci in nemškutarji. Po češkem vzoru so v Ljubljani že sredi leta 1862 pričeli s pripravami za ustanovitev telovadnega društva. Določen je bil pripravljalni odbor, ki je sestavil pravila — za osnutek so mu služila pravila nemških telovadnih društev — in jih je 22. decembra 1862 predložil deželni vladi v odobritev. Ta se je zavlekla z dvakratno zahtevo po spremembah. Medtem so za priprave zvedeli ljubljanski Nemci in so pohiteli z ustanovitvijo svojega telovadnega društva pod nazivom »Laibacher Turnverein«. Pravila obeh društev so bila nato odobrena istočasno 25. septembra 1863, kar kaže, da je bilo zavlačevanje odobritve slovenskega telovadnega društva namerno. V začetku so bili odnosi med obema društvoma normalni. »Južni Sokol« je ob svoji ustanovitvi poslal pozdrave tudi ljubljanskemu in graškemu »Turnvereinu«, ki sta na pozdrave prijazno odgovorila.⁸ Ob času prvega občnega zbora, 1. oktobra 1863, je slovensko telovadno društvo, ki mu je tedaj bil dan naziv »Južni Sokol«, imelo že okrog 100 članov, a štiri leta pozneje je društvo štelu 199 članov. »Laibacher Turnverein« je po številu članstva zaostajal, leta 1868 jih je imel 150.⁹ Razmerje med sokoli in turnarji, tako so imenovali člane nemškega telovadnega društva, je pričelo postajati napeto med avstrijsko-prusko vojno. Turnarji so bili udeleženi pri sprejemanju in oskrbi ranjencev, ki so z bojišč prihajali v Ljubljano, ter so odpravljali sokole, ko so tudi hoteli sodelovati pri človekoljubnem delu bolniške pomoči.¹⁰ Politične razmere po končani vojni, ustavne borbe, širjenje slovenske narodne zavesti na eni strani ter prizadevanje za centralistično ureditev države, zdru-

žena s težnjami germanizacije nenemških narodov na drugi strani so zaostrile nasprotja med telovadnima društvoma, katerih člani so stali v političnem boju na nasprotnih straneh.

Prvi incident je zabeležen v mestnem policijskem raportu od 22. julija 1867. Trije člani »Turnvereina«: zlatarski pomočnik Valentin Tambornino, trgovski pomočnik Schwendner in fotografski pomočnik Vorneg so prijavili mestni policiji rokavičarskega pomočnika Ivana Alta, da je na Dunajski cesti (današnji Titovi) v družbi dveh tovarišev prepeval refren za turnarje sramotilne pesmi, ki se je glasil: »Hali-halo, želodov več ne bo«, ter da je sinu trgovca Mühleisna pljunil v obraz. Alt je pri zasliševanju dogodek drugače opisal. Ko je s svojima tovarišema stopil iz čitalnice, so neki neznanci, stoječi pred kazinskim poslopjem, izrekli besede: »rohe slawische Bengel« (surovi slovanski paglavci), nakar je izzvan po teh besedah zapel omenjeni refren. Zanimal je, da bi kogarkoli opljuval. Policijski komisar je spraševal Alta, kaj pomeni pesem, ki jo je prepeval, ali je refren in del daljše pesmi, čigava je, ali je izšla v tisku in ali se kje javno poje. Alt mu na ta vprašanja ni vedel odgovoriti, izgovarjal se je, da so mu znane le posamezne besede.¹¹

Ta sam po sebi nepomembni dogodek je bil nekaka predigra incidentu z večjimi posledicami, ki se je zgodil v noči med 23. in 24. julijem. Dne 23. julija popoldne je bil pogreb poštnega oficijala Germeka, priljubljenega člana »Južnega Sokola«; tovariši pod vodstvom društvenega načelnika, takratnega ljubljanskega župana dr. Coste, so ga spremili na zadnji poti. Po pogrebu so v raznih ljubljanskih gostilnah pili v »njegovo opombo«, pogrebščina se je zavlekla v nočne ure. Ko so sokoli zapuščali gostilne, se je čez Mestni trg vračal domov že znani turnar Tambornino z dvema svojima tovarišema. Sokoli — navajam po poročilu policijskega komisarja Veditza deželnemu predsedniku —, med katerimi je bil tudi dr. Costa, so jih obkolili in Tamborninovemu spremljevalcu je eden izmed sokolov z nožem odrezal želod na klobuku in ga pri tem celo ranil. Sin rokavičarja Horaka, občinskega svetnika in znanega predstavnika slovenske stranke, je sokole opozoril na Tambornina, češ ta je pred nekaj dnevi tiral Alta na policijo. Pritisnili so za njim, Tambornino se je umaknil v hišo in na pomoč mu je prišel s senenimi vilami hlapec trgovca Schantla. Sledil je pretep, vendar za prizadete ni imel hujših telesnih posledic. Med pretepom so Tambornina zmerjali za izdajavca — verjetno se je to nanašalo na njegovo prijavo Alta policiji

— on pa je očitek zavrnil, češ da ni nikoli prepeval ruske himne.¹²

Namigovanje na petje ruske himne ni bilo neupravičeno, demonstrativno prepevanje se je tedaj zelo razširilo kot protest zoper politiko zatiranja narodnih teženj avstrijskih Slovanov. Slovenci so se v tistem času še borili proti uvedbi dualizma, ki je habsburško monarhijo razdelil v dve državi, avstrijsko, v kateri so oblast imeli v rokah Nemci, in ogrsko z madžarsko hegemonijo nad nemadžarskimi narodi. Odpor proti dualizmu in strah pred naraščajočo močjo nemštva je povzročil, da so nekateri, zlasti med mlajšim razumništvom, iskali rešitve slovenstva v političnem panslavizmu in pričakovali zanj zaslonbe in pomoči pri carski Rusiji. Rusko himno so prepevali sokoli pri svojih prireditvah, peli so jo v čitalnici, gostilnah in javnih krajih. Pevski zbor ljubljanske čitalnice je pričel v juliju 1867 izdajati litografično razmnožene note. Prvi dve polifone poleg drugih pesmi prinesli rusko himno. Teden kasneje je ljubljanski knjigar J. Giontini oglašil v »Novicah«, da se pri njem dobi ruska himna za petje in klavir.¹³

Policijski komisar Viditz je incident med člani »Južnega Sokola« in turnarji enostransko opisal, krivdo je zvalil na sokole, njihovega načelnika župana Costo je omenil kot udeleženca pri izgredu. Še bolj enostranske vesti o tem dogodku je prineslo nemško nacionalistično časopisje; zlasti graško in tržaško je bilo polno pretiravanj. Napihnilo je incident, pri katerem je bilo udeleženih največ dva ducata ljudi, kot da Nemci v Ljubljani ne bi bili več varni življenja zaradi slovenske surovosti in kršenja oblasti po občinskem predstojniku. Zahtevalo je razpust »Sokola« in čitalnice.¹⁴

Vlada je posegla vmes z ukrepi, ki niso bili v pravem razmerju z značajem incidenta. Nepomemben dogodek je hotela politično do skrajnosti izkoristiti na škodo Slovencev in v korist nemštva. Deželni predsednik Conrad je takoj ustavil delovanje »Južnega Sokola«, nekaj pozneje pa ga je razpustil, istočasno je prepovedal petje ruske himne. Ko je o tem poročal notranjemu ministru grofu Taafeju, je deželni predsednik napovedal, da bodo najbrž potrebni še drugi ukrepi. Mislil je na odstranitev župana dr. Coste in odvzem varnostne policije mestu. Notranji minister je sicer odobril storjene ukrepe in zagotovil svojo podporo deželni vladi, vendar ni soglašal s predlogom, da bi se lokalna policija odzvela občini in prenesla na državni organ. Menil je, da ni mogoče občinskemu zastopstvu kot celoti niti njenim policijskim organom pripisati krivde za

to, kar se je dogodilo, kvečjemu bi kazalo poveriti vodstvo občine zanesljivejši in razsodnejši osebi.¹⁵ Na možnost odstranitve dr. Coste kot župana je minister Taafe torej takoj pristal. Da je deželni predsednik Conrad zadevo obravnaval predvsem kot politično, kaže njegova pripomba v poročilu na notranjega ministra glede političnega položaja v deželi. Opozarja, da pripada dr. Costi stranki, ki ima večino v ljubljanskem občinskem svetu in v deželnem zboru ter ima premoč v deželi po duhovščini, ki je skoraj vsa prevzeta od nacionalne partije (Nationalschwindel).¹⁶

Dasi so ljubljanski Nemci želeli čimprej odstraniti dr. Costo z županskega mesta in je deželni predsednik Conrad hotel odtegniti policijo magistratu, kjer je bila pod vplivom župana in policijskega komisarja Luke Svetca, državnega poslanca in enega izmed vodilnih politikov slovenske stranke, se vlada dva meseca ni mogla odločiti za županovo suspenzijo. Šele ko je kazenska preiskava pri deželnem sodišču toliko napredovala, da je bilo mogoče po rezultatih zasliševanj domnevati dr. Costovo zapletenost v incident s Tamborninom, je deželni predsednik 25. septembra 1867 suspendiral župana, vodstvo mestne policije pa je izročil okrajnemu glavarju Pajku.¹⁷

Kljub prizadevanjem vlade in nemških političnih nasprotnikov je dr. Costi uspelo, da je sodišče ustavilo proti njemu naperjeno kazensko preiskavo, ker ni bilo kaznivega dejanja (wegen Mangel an Tatbestand). Sploh je bil obseg incidenta na Mestnem trgu v kazenskem postopku znatno zreduciran; zapletenih je bilo od začetka v preiskavo 30 do 40 sokolov, končno je bilo obsojenih le 5 članov »Sokola« in dva, ki nista bila sokola.¹⁸ Osebni uspeh Coste ni mogel preprečiti, da ne bi Slovenci v poslabšanih političnih razmerah in zaradi lastnih političnih napak izgubili za skoraj poldrugo desetletje politično vodstvo v Ljubljani. Incident od 23. julija 1867 ni bil sicer edini vzrok tega razvoja, brez dvoma pa ga je sprožil in pospešil.¹⁹

II.

»Južni Sokol« se je zoper razpust pritožil, toda še preden je bila pritožba zavrnjena, je bilo iz kroga njegovega članstva ustanovljeno novo telovadno društvo »Sokol«. Pravila novega društva je deželna vlada potrdila 30. januarja 1868.²⁰ Sodeč po tej nagli ustanovitvi novega sokolskega društva, »Južni Sokol« ni pričakoval ugodne rešitve svoje pritožbe, na drugi strani pa je najbrž vlada

toliko lažje potrdila njegov razpust, ko je novi »Sokol« pričel z delovanjem. Delo »Sokola« je bilo seveda pod paznim nadzorstvom državnih oblasti, ki so mu hotele včasih postaviti ožje meje, kot jih je dopuščal zakon. Ko je spomladi leta 1868 »Sokol« vabil na svoj prvi »izgred« — tako so nazivali društvene izlete — iz Ljubljane čez Šiško, Dravljje in Šujico do Hruševega, nato čez Dobrovo na Vič, kjer naj bi bilo skupno kosilo in splošno razveseljevanje, je ta izlet prijavil mestnemu magistratu. Za nameravani izlet je zvedel tudi okrajni glavar Pajk. Ker se mu je zdelo, da bi mogli društveni izleti v ljubljansko okolico imeti resne posledice za zadržanje ljudstva — taki izleti so bili pomembne manifestacije slovenstva in so pripomogli k utrjevanju narodne zavesti —, je menil, da bi jih društvo moralo prijaviti tudi okrajnemu uradu, na področje katerega je izlet usmerjen. Društvo je ustanovljeno za Ljubljano, kjer ima svoj sedež. Ali se njegova pravica razteza tudi na prirejanje samovoljnih in duhove vznemirjajočih izletov v sosednje kraje? sprašuje glavar Pajk v vlogi na deželno predsedstvo. Okrajni urad ni mislil tako, zato je prosil za navodila, ali naj se društvo »Sokol« zavrne v zakonite meje svojega statutarnega področja, kajti v okraju Ljubljana okolica to društvo pravno ne obstaja. Tako tesnosrčnega tolmačenja po besedilu in duhu svobodoljubnejšega društvenega zakona deželno predsedstvo ni moglo odobriti. V rešitvi vloge glavarja Pajka je le naročilo mestnemu magistratu, naj o zabavnih izletih ljubljanskih društev — »Sokol« se posebej ne omenja — obvesti okrajne urade zaradi morebitnih ukrepov za javno varnost in red, kolikor jih jim društva niso neposredno prijavila.²¹

»Sokolov« izlet je potekel v redu, čeprav je prišlo nekaj dni prej do večjega incidenta med turnarji, ki so se vračali s svojega izleta v Mengšu, in med domačini na Ježici. Seveda je dal okrajni glavar »Sokolov« izlet nadzirati po svojih organih. Nadzorovanje je imelo včasih svojo smešno stran. Uradnik glavarstva je pri »Sokolovem« izletu sedel v lokalu gostilne na Viču, kjer so se sokoli zabavali na vrtu, in je poslušal pogovore. K omizju domačih fantov je pristopil uradniku znan visokošolec iz Ljubljane in jim je rekel: »Kje so pa pal'ce, zdaj jim bomo domu posvetili.« Policijski uradnik, ki je to v svojem poročilu navedel, je mislil, da dvoimne besede napovedujejo pripravljene pretep. Izkazalo se je pa, da je njihov pomen bil dobeseden in čisto nedolžen. Ko so se »Sokoli« zvečer v temi vračali proti Ljub-

ljani, so jim fantje svetili s prižganimi svečami, pritrjenimi na palicah.²²

»Sokole« je podeželsko prebivavstvo na njihovih izletih z navdušenjem pozdravljalo in sprejemalo. Izleti so se pretvarjali v prireditve, pri katerih so udeleženci dajali duška svojim narodnim čustvom.²³ Drugače je bilo pri prireditvah nemških turnarjev. Med podeželskim prebivavstvom so bili kot najbolj značilni predstavniki agresivnega nemštva ter zaradi izzivajočega obnašanja, s katerim so poudarjali svojo meščansko superiornost nad kmečkimi ljudmi, zelo neprijazni. Pri svojih izletih na deželo so naleteli nekajkrat na neprijazen sprejem in kakšno neprijetnost. Zato so bili potrebni ob njihovih izletih obsežni varnostni ukrepi; »Novice« so pisale, da hodijo turnarji »pod krilom žandarjev in gosposkinih služabnikov v okolico ljubljansko«.²⁴

Turnarji so priredili 18. maja 1868 izlet v Mengeš. V akcijo so stopile številne orožniške patrolje, ki so imele pod nadzorstvom vsa pota okrog Mengša, da bi preprečile morebitne priprave napadov na turnarje. Vendar vsi previdnostni ukrepi niso zadostovali. Ko so se udeleženci turnarske prireditve ter turnarji v spremstvu oficirjev in vojaške godbe vračali ponoči v Ljubljano, so jih po prehodu čez savski most na ježenski strani čakali kmetje, uboroženi s koli in gorjačami (mit Stangen und Knitteln). Obmetavali so jih s kamenjem, jih zmerjali ter jim grozili z gorjačami. Turnarji in vojaška godba so ustavili vozove, skupaj z oficirji, ki so jih spremljali na konjih, so se postavili v bran, nakar so se kmetje umaknili. Na obeh straneh so bili ranjeni in poškodovani, vendar so poškodbe bile lažje. Takoj so prijeli štiri napadavce, drugo jutro so po poizvedbah in zaslišanjih aretirali še 18 oseb.²⁵

Deželni predsednik, ki je tri dni po incidentu na Ježici poročal notranjemu ministrstvu in ministrstvu za deželno brambo in javno varnost, je v svojem poročilu trdil: »So določeni znaki, da so tukajšnji eksaltirani ultranacionalisti dali pobudo in organizirali te nevarne in predrzne napade iz sovraštva do nemških turnarjev in da so znali za svoje namene pridobiti podeželsko ljudstvo.« Vse izpade je treba pripisati gonji stranke, ki vpliva na nerazsodne in lahkovarne ljudske množice, pri tem pa jo vodi srd, ker je bila prikrajšana pri dotedanji neomejeni politični premoči v deželi.²⁶ Razen takih splošnih obdolžitev niso mogli vladni organi doprinesti nobenih dokazov, da so bili napadi na turnarje organizirani na pobudo narodnih voditeljev.

Organi okrajnega urada za ljubljansko okolico so mogli poročati le, da je bilo istega dne, ko je prišlo do spopada pri savskem mostu, v neki ježenski gostilni večje število Ljubljančanov; prepevali so slovenske pesmi, vmes so bili govori. Ko so se odpeljali zvečer nazaj v Ljubljano, jim je neki fant zaklical: »Živio Slovenci, adio se bo zgodilo.«²⁷ Okrajni glavar Pajk je že nekaj mesecev prej predlagal deželnemu predsedstvu uvedbo raznih ukrepov za zagotovitev večje javne varnosti. Zlasti je dokazoval nesposobnost občin za vodstvo lokalne policije; opozarjal je na državni oblasti sovražno politično agitacijo duhovščine. Po napadu na turnarje je ježenski občini takoj odvzel policijo. Prizadeval se je, da bi bila pri podeželskih občinah lokalna policija sploh izvzeta iz njihovega področja. Zato je zaslišal več županov ljubljanskega okraja ter je vzel na zapisnik njihove gotovo na njegovo željo dane izjave, da občine ne morejo zagotoviti varnosti osebe in premoženja, da nimajo ne ljudi ne sredstev za zadovoljivo opravljanje policijskih poslov, zlasti pa, da župani ne morejo izvajati kaznovanja kršivcev policijskih predpisov, kar bi jih izpostavljalo maščevanju sosedov. Rezultat posvetovanja z župani je bila ugotovitev, da občine niso sposobne za tako samoupravo.²⁸ Pajkove iz uradne gorečnosti dane sugestije niso naletele na priznanje, ki ga je pričakoval. Deželno predsedstvo je odločno izjavilo, da je trdna volja vlade, v celoti uresničiti občinsko avtonomijo po določbah občinskega reda, o omejitvi avtonomije ne more biti govora.²⁹ Sicer to načelno stališče ni branilo vladi, da ne bi v primerih, ko se ji je to zdelo potrebno, okrnjevala občinske samouprave. Državna oblast je sama odločala glede odvzema lokalne policije občinam; majhne podeželske občine niso imele kaj prida možnosti, da bi se upirale poseganju državnih organov v njihovo področje, posebno še, če jim je nadzorna oblast očitala, da niso opravile svoje dolžnosti.

Ježenski dogodki so dali nemškemu časopisu povod, da so pričeli zopet z vso silo napadati slovensko narodno gibanje. V svojih obdolžitvah so krivdo za napad pripisovali sokolom, slovenskim narodnjakom in društvom ter kaplanom; govorica, ki so jo širili v nemških krogih, je šla še dlje, dolžila je dr. Bleiweisa in dr. Costo, da sta podkupovala in podpihovala kmečke fante k napadu na turnarje.³⁰ Dunajska »Presse« je označila sokole z njihovimi ultranacionalnimi težnjami in ekscesivnim obnašanjem kot moralne povzročitelje kmečkih napadov, pri tem je uporabila žaljive izraze. Člani odbora, med temi Peter Grasselli, Karel Bleiweis,

Levstik, Drašler, Jentl in drugi so tožili časopis zaradi žaljenja časti. Toda »Presse« je bila pred dunajskim sodiščem oproščena; sodišče je sprejelo njen zagovor, da je pisec imel v mislih člane razpuščenega »Južnega Sokola«, društva, katerega člani so bili obsojeni zaradi nočnih izgrediv, in znanega po sovraštvu do Nemcev in po napadih nanje. Za obstoj novega sokolskega društva člankar ni vedel, zato članek ni bil naperjen zoper njegove člane, ki zato tudi nimajo tožbene pravice.³¹ Ljubljanski Nemci so deželnemu predsedniku in dunajski vladi izročili spomenico, s katero so od vlade zahtevali, naj postavi v Ljubljani civilnega in vojaškega guvernerja, pomnoži vojaštvo, razpusti deželni zbor, čitalnico in vsa slovenska društva ter zatre slovensko narodno življenje. Tudi deželni predsednik jim je bil premalo odločen, celo dunajsko vlado je zadel očitek, da ne pazi dovolj na dogajanje v Ljubljani. Nemci so trdili, da država ali vlada nimata moči za zagotovitev njihove varnosti.³²

Po večmesečni preiskavi je bila v novembru 1868 pred deželnim sodiščem kazenska razprava glede ježenskih dogodkov. Od 17 kmečkih fantov, večinoma posestniških sinov z Ježice in iz sosednjih vasi, je bilo 16 obsojenih zaradi javnega nasilstva, eden pa zaradi težke telesne poškodbe in prestopka zoper telesno varnost. Dvanajst obsojenec je prejelo kazen težke ječe dveh let, štiri za dobo 2 1/2 leta ter eden za dobo treh let.³³ Sodišče se z vprašanjem »moralnih krivcev« napada na turnarje ni ukvarjalo, gotovo zato, ker za take obdolžitve ni bilo zadostne osnove.³⁴ Nemška stranka s sodbo ni bila zadovoljna. Njeno ljubljansko glasilo je zapisalo: »Kaznujoča roka pravice je zadela le pomagače, brezvoljno orodje z rafinirano zlobo spočetega komplota; pravi povzročitelji so se znali sodni preiskavi odtegniti.« Po ugotovitvah kazenske preiskave naj bi bili napadavci od drugod naščuvani in še s pijačo podžgani do svojih dejanj. Toda skrivnostnega povzročitelja izgrediv, ki se je vozil od gostilne do gostilne, sodna preiskava ni mogla odkriti.³⁵ Ustvarila ga je verjetno le prebujna domišljija.

Ježenski dogodki, njihovo žolčno javno, zlasti časopisno obravnavanje ter sorazmerno hude kazni so še zaostriale politične boje med Slovenci in Nemci. Podeželsko prebivalstvo je bilo hudo užaljeno in vznemirjeno. Vladi se je zdelo koristno, preprečiti nadaljnje zaostrovanje političnih razmer v deželi in deželni predsednik Conrad se je pričel truditi za pomirjenje razburjenih duhov. Zavzel se je za amnestijo obsojenih Je-

žencev ter to tudi dosegel. Cesar je na njegov predlog odpustil dvanajstim obsojencem celotno kazen, petim jo je znižal za dve tretjini.³⁶ Amnestija komaj nekaj mesecev po obsodbi kaže, da so bili najbrž močni dvomi o umestnosti in upravičenosti izrečenih kazni.

III.

Tabori, ki so jih leta 1868 pričeli prirejati po Slovenskem, so vnovič močneje razgibali naše politično življenje in dvignili slovensko narodno zavest z zahtevami po zedinjenju Slovencev in narodni enakopravnosti. Te politične zahteve so tabori zanesli med ljudske množice, ki so jih sprejele za svoj program. Na taborih so govorili in glasovali za združitev vseh slovenskih pokrajin v eno upravno in politično enoto, za narodno enakopravnost na vseh področjih javnega življenja, v šoli, uradu in cerkvi, razpravljali pa so tudi o raznih drugih aktualnih političnih in gospodarskih vprašanjih. S tem so bile najširše plasti naroda pritegnjene k aktivnemu političnemu sodelovanju, ki je bilo prej omejeno na manjše skupine predvsem izobražencev.³⁷

Za Ljubljano in njeno okolico je bil pomemben tabor v Vižmarjih s približno 30.000 udeleženci. Imel je posredno ali neposredno vpliv na nekaj dogodkov v Ljubljani, ko je zopet prišlo do izraza protinemško razpoloženje prebivalstva.

O dovoljenju, izdanem dr. J. Bleiweisu za ljudsko zborovanje na prostem 17. maja 1869 v Vižmarjih, je okrajni glavar Pajk obvestil mestni magistrat in mu obenem sporočil, da ne bo dopustno izredno točenje alkoholnih pijač, če si ne bodo prizadeti prej pri njem pismeno izposlovali dovoljenja. Magistrat je bil o tem obveščen zaradi čuvanja javnega miru in reda ter zaradi opozorila gostinskih podjetnikov, da se obvarujejo škode. Taki ukrepi so se okrajnemu glavarju zdeli potrebni, ker je bilo na dnevnem redu zborovanja obravnavanje političnih zadev, kar bi moglo privedi do obžalovanja vrednih izgredov. Nič ne jamči, da ne bo ogrožen javni mir in osebna varnost ter varnost lastnine. V Vižmarjih in okoliških vaseh je dovolj gostinskih obratov, da zadovoljijo potrebe po hrani in pijači, zato bodo predpisi o točenju pod vejo strogo upoštevani.³⁸ Bojazen okrajnega glavarja je bila brez podlage, vižmarski tabor, s katerim je bil dosežen vrhunec taborskega gibanja, je potekel v najlepšem redu.³⁹

Teden dni po vižmarskem taboru je nemško telovadno društvo priredilo izlet na

Janče. Pri splošnem protinemškem razpoloženju podeželskega prebivalstva in neprijetnosti turnarjev je bilo pričakovati, da tudi na Jančah ne bodo prijazno sprejeti. Mišljenje kmečkega ljudstva je bilo turnarjem znano, saj so si že v prejšnjih letih nabrali nekaj skušenj. Pred izletom na Janče so se slišali glasovi, ki so ga odsvetovali; menda so tudi župani tistih krajev opozarjali na vznemirjenje prebivalstva in izrekli željo, naj ne bi turnarji prihajali tja.⁴⁰ Turnarji svaril niso poslušali, njihov nastop na Jančah so morali domačini sprejeti kot izzivanje. Posledica je bila, da so jim vzeli zastavo in jih prepodili z Janč. Hujšega incidenta v tem kraju ni bilo. Drugače pa je bilo v Vevčah, kjer naj bi bila glavna turnarska prireditelja z vojaško godbo in kamor so prišli tudi povabljeni gosti, med temi večje število ljubljanskih oficirjev. Glede na razburjenost in protiturnarsko razpoloženje ljudstva je bila v Vevčah poslana močna orožniška in vojaška asistenca. Okrog restavracijskega vrta, kjer je bilo pripravljeno za turnarsko zabavo, se je zbralo mnogo domačega kmečkega ljudstva, nekateri, da bi demonstrirali zoper navzočnost turnarjev, drugi le kot gledavci iz radovednosti. Opisi dogodkov, ki so sledili, se ne skladajo; nemogoče je, napraviti si pravo sliko o vsem poteku. Nadaljevanje prireditve v Vevčah pod varstvom orožnikov in vojakov, potem ko so bili turnarji pregnani z Janč, je ljudstvo gotovo ocenilo kot predrznost in omalovaževanje njihovega čustvovanja. Turnarji so se vedli — po Levstikovih besedah — »kakor bi naravnost delali na to, da bi prišlo do tepeža med ljudstvom in oboroženo silo in kakor da bi hoteli s pomočjo vojakov izbrisati svojo hibo na Janči gori.«⁴¹ Do spopada je med oboroženo silo in ljudstvom res tudi prišlo, ko so ga orožniki in vojaštvo pričeli s silo razganjati; pri tem je bil do smrti zaboden kmečki fant Jakob Rode. Z mrtvim Rodetom so se turnarji v spremstvu vojakov vrnili v Ljubljano.⁴²

Vest o dogodkih na Jančah in v Vevčah se je takoj razširila v Ljubljani in je pripomogla k povečanju razburjenja med Slovenci, pri nemškem delu prebivalstva pa je povzročila pravo paniko. Še istega večera je župan dr. Suppan — mestna občina je bila tedaj že popolnoma v nemških rokah — od deželnega predsedstva zahteval zaščito nemškega prebivalstva. Nekritično je sprejel močno pretirani opis incidenta na Jančah in v Vevčah, kakor se je verjetno širil od ust do ust. Turnarje na Jančah naj bi napadlo 60 kmetov, v Vevčah pa celo množica 400 kmetov. Orožniki so morali streljati, nekaj

napadavcev so ubili, nekaj pa ranili. Ogorčenje ljudstva je to še povečalo. Bati se je, da bo razburjeno kmečko ljudstvo vdrlo v Ljubljano. Mesto s svojimi stražniki ne more zagotoviti reda in mira, potrebni so vojaški ukrepi. Župan je predlagal, naj bi vojaštvo zasedlo dohode iz Vevč v Ljubljano in Celovško cesto, ker se tudi v Šiški opaža razburjenje med ljudstvom. Ponoči naj bi vojaštvo patroljiralo po mestnih ulicah, na Mestni in Kongresni trg (današnji Trg revolucije) naj se postavi zadostna vojaška sila.⁴³

Do večjih protinemških akcij v Ljubljani tiste dni ni prišlo. Najbrž niso bile niti nameravane, verjetno pa zaradi obsežnih varnostnih ukrepov in pritegnitve vojaštva tudi ne bi bile mogoče. Vendar so Slovenci v več primerih pokazali svoja protinemška čustva ter ogorčenje nad nastopom orožništva in vojaštva v Vevčah. Nekaj kmečkih fantov je na dan vevških dogodkov šlo v sprevodu čez Kongresni trg proti kazini, eden izmed njih je nosil majhno slovensko zastavo, ter so klicali: »Živio Slovenci.« Sledila jim je večja množica ljudi; iz množice se je zaslišal klic: »Živio slovenska kri, Nemcov ne bo več.« Iz kazine so prišli oficirji, potegnili so sablje in težko ranili Mihaela Jevnikarja iz Vodmata, moral je v bolnišnico.⁴⁴ Drugega demonstranta so oficirji vlekli v kazino, ko so izvedeli njegovo ime, so ga izpustili. To samovoljno izvajanje policijske oblasti po oficirjih in njihovo brutalnost je Levstik v svojih časopisnih člankih ponovno ostro ožigosal.⁴⁵ Po naročilu zavarovalnega agenta in sokolskega zastavonoše Franca Drenika so 24. maja 1869 v petih ljubljanskih župnih cerkvah zvonili za v Vevčah ubitega Rodeta.⁴⁶ To je vlada označila kot demonstrativen akt in je Dreniku naprtla kazenski postopek.⁴⁷ Svojo obsodbo nad postopkom orožništva so pokazali ljubljanski Slovenci tudi s tem, da so s cvetjem prekrili Rodetovo truplo v mrtvašnici.⁴⁸ Iz bojzni pred slovenskimi demonstracijami so Rodeta na skrivnem pokopali zjutraj ob 4. uri vpričo policijske komisije in mestnega župana.⁴⁹

Ker so se oficirji ob vsaki priložnosti postavljali na stran turnarjev in aktivno nastopali proti Slovencem, so tudi postali cilj ljudskega ogorčenja. Ponoči je bil napaden neki nadporočnik z besedami: »Ti preklet pes, prec zaupi Živi Slovenc«. Ker ni reagiral, je eden izmed napadavcev vrgel za njim kamen in ga s pestmi udaril v obraz.⁵⁰ Kako napeto je bilo ozračje v Ljubljani in kako malo je bilo treba, da je Slovenec imel opravka s kazenskim sodiščem, je izkusil trgovski pomočnik Avgust Kobler. V Pleiweisovo trgo-

vino je prišlo več podeželanov nakupovat in nekega kmeta je Kobler vprašal: »Ste vi nemškutar?« in nato dodal »Nemškutarjem ne prodamo nič. Saj nemškutarje bomo tako vse zagiftal«. Priča tej neokusni šali je bila žena realčnega ravnatelja Schreya, ki je napravila ovadbo.⁵¹ Brezuspješna so bila poizvedovanja za tistim, ki je na zid Seunigovega vrta v Igriški ulici napisal: Nemške pse pobimo /Slovenci ne udajmo/ Sloviani zedinimo se /Živio Slava/.⁵²

V spomin na vižmarski tabor so delili svetinje z napisom: Živila Slovenija, zedinimo se! ne vdajmo se! Nošenje teh svetinj je deželni predsednik takoj po dogodkih na Jančah in v Vevčah prepovedal, ker so bile politični znaki. O prepovedi je obvestil ministra Giskro, ki jo je odobril.⁵³ Prepoved nošenja taborskih svetinj je bila objavljena tudi z letaki, nalepljenimi na hišah. Stražnik je zalotil mladega fanta Franca Mediča, posestnikovega sina iz Šiške, o katerem pravi policijsko poročilo, da je obiskoval šolski pouk in kaže boljšo izobrazbo, ko je zvečer z modrim svinčnikom podčrtal v slovenskem besedilu letaka besede: »deželnega predsedništva« in »mestni magistrat« in k temu pripisal besedo »paura«. Verjetno je hotel povedati, da ima strah (paura) velike oči. Izročen je bil sodišču.⁵⁴

Občinski svet, ki je bil v nemških rokah, si je prilastil pravico, da je dajal pobudo za ukrepe v zaščito Nemcev pred morebitnim slovenskim maščevanjem. Dan po vevškem incidentu je bila sklicana na zahtevo 12 občinskih svetnikov izredna seja občinskega sveta, da bi razpravljali, kaj je ukreniti za varstvo meščanov glede na obžalovanja vredne dogodke na Jančah in v Vevčah, »pri katerih je bilo ogroženo življenje in osebna varnost več občanov«. Sklep je bil, zahtevati od vlade povečanje števila vojaštva in oddelek konjenice.⁵⁵ Ljubljanska garnizija je bila dejansko takoj ojačena z dvema eskadronoma huzarjev; zdi se, da deželna vlada ni čakala šele pobude mesta, temveč je sama takoj poklicala novo vojaštvo.⁵⁶ Občinskemu svetu se je zdelo potrebno tudi zvišati število mestne policije od 12 na 20, občinski svetnik dr. Keesbacher je celo predlagal zvišanje na 40 mož.⁵⁷

Ljubljanski Nemci so se zavedali, da si le z vojaškimi ukrepi ne bodo mogli ohraniti svojega gospodujočega političnega položaja. Zato so hoteli zavreti Slovencem možnost politične borbe za njihove narodne zahteve. Občinski svet je predložil vladi obširno spomenico, v kateri je zahteval, da odločneje nastopi zoper slovenski politični program in zoper prizadevanja za njegovo uresniče-

nje.⁵⁸ Vlada je bila preveč popustljiva, ko je dopuščala tabore z zahtevami po razkosanju dežel in zedinjenju Slovencev ter po narodni in jezikovni enakopravnosti. Potrebno bi bilo strožje nadzirati delo duhovščine zaradi njenega vpliva na ljudstvo in šolo, skrbeti za boljšo disciplino v srednjih šolah, da se odtegne mladina vplivu nacionalističnega gibanja in prepreči njeno sodelovanje pri slovenskih manifestacijah, ter poostriži nadzorstvo nad slovenskim tiskom. Namen spomenice je bil dokazati, da je vzrok protinemškega gibanja v pretiranih slovenskih političnih zahtevah in da so torej moralni krivci napadov na turnarje narodni voditelji. Kot za ježenske dogodke so Nemci dolžili kot krivca za dogodke na Jančah in v Vevčah dr. Bleiweisa in dr. Costo. Govorili so, da sta obljubila ali celo dala 50 ali 100 goldinarjev tistemu, ki turnarjem vzame zastavo.⁵⁹ Tudi sodba deželnega sodišča glede udeležencev pri teh dogodkih se je sklicevala na govorice o obljubi plačila za ugrabitev zastave.⁶⁰ Toda deželno sodišče, ki je videlo globoko notranjo zvezo med vsemi udeleženci dogodkov na Jančah, v Vevčah in drugih okoliških vaseh, v sodbi ni prišlo preko trditve, da je bilo narodno sovraštvo vzmet kmečkega ravnanja.⁶¹ Dejansko je bila ta skupna vez splošen protinemški odpor, zrasel iz tedanje utrjene politične in narodne zavesti slovenskega ljudstva. Nastop zoper turnarje na Jančah in v Vevčah je imel rezultat, da so izzivalni turnarski izleti prenehali; nekaj časa se niso upali na deželo niti peš niti jež.⁶²

OPOMBE

1. Dr. Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928—1939, str. 986. — Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895*, Druga knjiga, Ljubljana 1956, str. 120. — 2. Prijatelj, n. o. m. str. 123. — 3. MALj (Mestni arhiv Ljubljana), Reg. I fasc. 701, fol. 375 sl. — 4. Francè Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869*, Ljubljana 1938, str. 44 sl. — 5. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 389 sl. — 6. DAS, Prezidialni arhiv deželne vlade 1867, fasc. VI, št. 1688. — 7. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 396. — Dr. Vladimir Ravnihar, »Južni Sokol«, *Slovenski narod* 1923, št. 223. — 8. MALj, Reg. I fasc. 708, X/7, št. 5471, 5554/1868. — Novice 1863, str. 342. — Prijatelj, n. o. m. str. 179 sl. — Ravnihar, n. o. m. SN št. 217. Ravnihar navaja v SN št. 221, da je naziv »Južni Sokol« dobilo društvo na občnem zboru 29. decembra 1864. To ne more biti točno, Novice so že l. 1863, str. 342, prinesle vest o tem preimenovanju. — 9. Novice 1863, str. 325. — MALj, Reg. I fasc. 708, X/7,

št. 5471, 5554/1868. — 10. Prijatelj, n. o. m. 225. — Ravnihar, n. o. m. SN št. 223. — 11. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 411 sl. V pojasnilo besed »hali—halo—želodov več ne bo« je treba pripomniti, da so turnarji imeli na klobukih kot društveni znak z vrstico pritrjena po dva želoda, ki so kot hrast veljali za simbol nemštva. — 12. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1867, fasc. VII, št. 2039. — 13. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1867, fasc. VII, št. 2045. — Novice, 17. julija 1867, str. 241. — Novice, Oglasnik k 30. listu, 24. julija 1867. — 14. Novice 31. julija 1867, str. 257 sl. — Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1926, str. 48. — Škerl, n. o. m. str. 46 sl. — 15. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1867, fasc. VII, št. 2039. — Škerl, n. o. m. str. 47. — 16. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1867, fasc. VIII, št. 2176. — 17. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1867, fasc. IX, št. 2502 in 2503. — Škerl, n. o. m. str. 47 sl. — 18. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. I, št. 340; fasc. II, št. 685; fasc. III, št. 917. — Novice 20. maja 1868, str. 169. — Fran Levstik, *Zbrano delo*, Deveta knjiga, Ljubljana 1961, str. 205 sl. — 19. O poteku boja med slovensko narodno stranko in Nemci za ljubljansko občino prim. Škerl, n. o. m. str. 54 sl. — 20. MALj, Reg. I fasc. 708, X/7, št. 1005 in 5554/1868. — 21. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. III, št. 916. — 22. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. III, št. 944. — 23. Prim. poročilo o drugem izletu »Sokola« v Tacen, Novice 1868, str. 217. — Levstik, n. o. m. str. 249 sl. — 24. Novice 1868, str. 169. — Prim. Levstik, n. o. m. str. 16 sl., članki »Brezova mast in ljubljanski nemškutarji« o spopadu med kmeti in turnarji na Ježici, objavljeni svojčas v Slovenskem Narodu. — 25. DAS, Prez. arh. vlade 1868, fasc. III, št. 906. — 26. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. III, št. 906. — 27. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. III, 906. — 28. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. IV, št. 1481, 1513 in 1587. — 29. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1868, fasc. IV, št. 1587. — 30. Levstik, n. o. m. str. 16 sl. — 31. Laibacher Tagblatt 1868, št. 98. — Levstik, n. o. m. str. 467, op. k str. 18. — 32. Levstik, n. o. m. str. 19 sl. — Laibacher Tagblatt 19. avgusta 1868, št. 4. — 33. Laibacher Tagblatt 16. novembra 1868, št. 79. — 34. Levstik, n. o. m., opombe dr. Antona Slodnjaka, str. 464. — 35. Laibacher Tagblatt 16. novembra 1868, št. 79, članek: Kein Jeschza mehr. — 36. Levstik, n. o. m., opombe dr. Slodnjaka, str. 482 sl. — 37. Mal, n. o. m. str. 1009 sl. — 38. MALj, Reg. I fasc. 708, X/11, št. 5916/1869. — 39. Dr. Josip Vošnjak, *Spomini*, Drugi zvezek, Ljubljana 1906, str. 77 sl. — 40. Levstik, n. o. m. str. 66, 75, 341 in 355. — Novice 26. maja 1869, str. 169. — 41. Levstik, n. o. m. str. 64. — 42. Levstik, n. o. m., opombe dr. Slodnjaka, str. 483. — 43. DAS, Prez. arh. dež. vlade 1869, fasc. II, št. 695. — MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 543 sl. — 44. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 540. — Novice 26. maja 1869, str. 169 sl. — 45. Levstik, n. o. m. str. 65, 77, 342 in 344. — 46. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 554 in 559. — 47. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 554. — Levstik, n. o. m. str. 356. — 48. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 559. — 49. Levstik, n. o. m. str. 342. — 50. MALj, Reg. I fasc. 701, fol. 575 sl. — 51.